

RÁKÓCZI ATTILA

EGYEDI TÁJÉRTÉKEINK VÉDELME A KÖLCSÖNÖS MEGFELELTETÉS RENDSZERÉBEN

Összefoglaló

Kutatásunk célja a kunhalmok múltjának, jelenének áttekintése, rávilágítani jövőbeni sorsuk alakulására az Európai Unió új agrárszabályozási rendszerével a kölcsönös megfeleltetéssel kapcsolatban. Bemutatjuk a halmok kialakulásának történeti hátterét, valamint, hogy az évszázadok során milyen kapcsolatuk alakult ki az emberi társadalommal. A korai századokban közigazgatási, vallási, temetkezési jelentőséggel bírtak. Kialakításuk sajátosságai miatt a jelenben tájképi, és botanikai szempontból értékesek. Mindazonáltal, főként a mezőgazdálkodási tevékenységek következtében az elmúlt századok során folyamatos pusztulásuk következett be, és jelentősen romlott az állapotuk. 2010-ben az Európai Unió-, és így a magyar agrárszabályozásban jelentős változás állt be a kunhalmok szempontjából. Védendő tájképi elemmé nyilvánították, így a kölcsönös megfeleltetés részévé váltak. Munkánkban a szabályozás hatásait vizsgáljuk, és a Békés megyében található halmok állapotában beállt változásokat követjük nyomon.

Kulcsszavak: egyedi tájérték, tájelem, vidékfejlesztés, agrár-környezetvédelem, kölcsönös megfeleltetés

Bevezetés

A kunhalmok kulturális, és tájvédelmi szempontból is nagy jelentőséggel bírnak a Kárpát-medence történelmében. Ezen értékes, ember által alkotott képződményekben nagymértékű pusztulás állt be az utóbbi időkben. Több próbálkozás is történt a védelmükért Magyarországon, de ezek sikertelennek bizonyultak. Komoly lépést kellett tenni a megoldásra, amit az agrárszabályozásban vezettek be, így az EU-s, és a nemzeti agrártámogatásokhoz kapcsoltak, ily módon kívánják megvédeni a még megmaradt halmokat. Sokszor vitatott kérdés, hogy a természetvédelmi, tájvédelmi célokat, megvalósítani kívánt állapotokat érdemes-e jogszabályi előírásokkal, szankciók által elérni, megvalósítani.

1. Irodalmi áttekintés

a) A kunhalmok fogalma, kialakulásuk, jelentőségük

Az egykor vízjárta síkság jellemző földpiramisai Győrffy István, a honi néprajztudomány jeles képviselője szerint, „olyan 5-10 méter magas, 20-50 méter átmérőjű, kúp vagy félgömb alakú képződmények, amelyek legtöbbször víz mellett, de vízmentes helyen terültek el, s nagy százalékban temetkezőhelyek, sírdombok, őr- vagy határhalmok”. A legrégebbi ember alkotta kultúrtörténeti emlékeink a kunhalmok. Több típusok ismert, keletkezésük i.e. 4000-tól, a 12. századik tehető. A legtöbb Árpád-kori tárgyi emlék ezeken a halmokon vagy környékén található. Temetők, síremlékek, templomok, településhelyek, kolostorok, monostorok (Szelekovszky, 2005). A halmok közvetlen környezetüktől eltérő geológia, talajtani sajátosságaik miatt alkalmasak a régmúlt idők környezeti, természeti viszonyainak feltérképezéséhez, rekonstruálásához (Barczy et al. 2006). Még a nem szántott, akár ősgyeppelel fedett halmokat is leggyakrabban szántók övezik, ezek a „kultúrsivatagból oázisszerűen kiemelkedve menedékhelyet biztosítanak számtalan növény- és állatfaj számára” (Tóth, 2004).

Szomorú az a tény, hogy egy-két kivételtől eltekintve eddig, semmit nem tett az itt élő ember a megmaradásukért, kivéve azokat, akik i.e. 4000-3000 körül építették. Európai államként is, sajnos még mindig aggódnunk kell a történelem legrégebbi ember alkotta építményeinek a kunhalmok további sorsa és megmaradása végett (Szelekovszky, 2005).

b) A pusztulás és okai

Egykor Magyarországon több mint 40.000 db kunhalom volt található. A Körös-Maros Nemzeti Park nyilvántartásából kiderül, hogy ebből a mai Békés megye területén 1533 db volt fellelhető. A halmok jelentős részének közvetlen környezete mindig is mezőgazdálkodás által érintett területek voltak. Folyamatosan csökkent a számuk a századok során, főként a mezőgazdaság, és vallás erejének csökkenése miatt (Tóth, 2002). A 20. század második felében az országra jellemző intenzív, nagyüzemi mezőgazdálkodás következtében nagy számban pusztultak el. Manapság is a megmaradt halmok beékelődtek a művelt területek közé, főként szántóterületek határolják.

c) Védelmük története, a közösségi és hazai védelem, szabályozás

A magyar történelem során hosszú ideig semmilyen védelem nem volt a halmok vonatkozásában. A 20. század végén az Alföld Kutatásért Alapítvány hívta fel elsőként a figyelmet a halmok védelmére. A tevékenységük hozzájárult a természet védelméről szóló 1996. évi

törvény, és a hozzá tartozó kunhalom kataszterezés létrehozásához, mely nevesíti is a kunhalmokat, továbbá ex-lege védeltséget biztosított számukra (Szelekovszky, 1999). A kataszterezés során már csak 380 db olyan kunhalmot találtak a mai Békés megye területén, melynek még van természetvédelmi és tájképi jelentősége, ebből 264 db nem állt mezőgazdasági művelés alatt (1. ábra). Azonban a törvényre nem alkottak végrehajtó rendeletet, így pusztulásuk nem állt meg, számuk folyamatosan csökkent.

Magyarországon az Európai Unió csatlakozással számos közösségi támogatási forrás vált elérhetővé a mezőgazdasági termelők számára. Az uniós pénzek eléréséhez a gazdáknak különféle előírásokat, illetve kötelezettségeket kell teljesíteniük. Ilyen a kölcsönös megfeleltetés szabályozórendszere is. Utóbbit a Közös Agrárpolitika 2003-as reformja következtében a TANÁCS 73/2009/EK RENDELETE vezette be. Kialakításával és alkalmazásával az uniós, és a hazai jogalkotó szervek célja nem a termelők büntetése, a támogatás mértékének csökkentése, sokkal inkább a helyes gazdálkodási eljárások, módszerek elterjesztése, a környezetkímélő és környezettudatos agrártermelés gyakorlatának ösztönzése, a szabályokat betartó termelők körének évről-évre történő növelése. A kölcsönös megfeleltetés alátámasztja a támogatások igénybevételének jogosságát, elosztatva az uniós agrártámogatásokkal szemben tapasztalható közösségen belüli és nemzetközi aggályokat (Wilson, 2008).

Az új szabályozás két csoportja a jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények, továbbá a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot előírásai (Dwyer, Baldock, Einschutz, 2000). Az első csoport tartalmazza a természetvédelem, környezetvédelem, élelmiszerbiztonság, állatjelölés, állat- és növényegészségügy, valamint állattjólét követelményeit. Ezen előírások 2009-től kerülnek folyamatos bevezetésre egészen 2013-ig.

Az utóbbi csoportot a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot előírásait a TANÁCS 1782/2003/EK RENDELETE vezette be és, 2004-től lépett életbe hazánkban a 4/2004. (I. 13.) FVM rendelettel. A mai napon az 50/2008. (IV. 24.) FVM rendelettel tartjuk be nemzeti szinten a Községi előírásokat. Ezen csoport kilenc elemből áll, és így határozzák meg az egészséges, és fenntartható agrárkörnyezet, agrárkörnyezetvédelem, vidékfejlesztés, tájökológia, mozaikosság, előírásait, valamint a betartásukhoz szükséges kritériumokat. A rendeletet 2010-ben a 32/2010. (III.30.) FVM rendelet módosította, igazodva a TANÁCS 73/2009/EK rendelethez, így újabb kettő kritérium épült

be a rendszerbe. Ilyen az öntözésre vonatkozó előírások, valamint a tájképi elemek, így a gémeskutak és a kunhalmok védelme. A módosított rendelet értelmében azon gazdálkodóknak, akiknek a területére kunhalom esik, azok védelméről gondoskodniuk kell úgy, hogy az esetleges talajbolygatással járó mezőgazdasági műveléssel (szántás, tárcsázás stb.) fel kell hagyniuk a halom-testek területén (Vidékfejlesztési Minisztérium, 2011).

2. Vizsgálati anyag és módszer

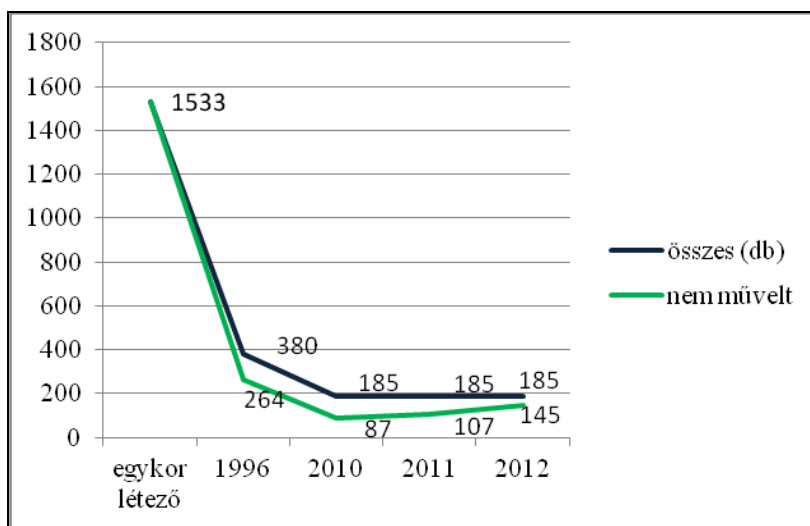
A szabályzás bevezetése egy állapotfelméréssel kezdődött. Ehhez a munkához a háttéradatbázist a kunhalom-kataszterezés adta. A felmérést a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (az EU agrár-, és vidékfejlesztési támogatásainak akkreditált kifizető ügynöksége) végezte. Magam is a hivatal helyszíni ellenőre, kormánytisztviselője vagyok, így a felmérésben személyesen is részt vettem. A 2010. évre vonatkozó felmérés során határoltuk le azon halmok körét, melyek beépülhetnek a rendeletbe. A háttérkutatások következtében azonban a szám évről-évre néhány darabbal bővíthet. Jelenleg 185 db kunhalmot tartunk nyilván, melyeknek még van tájképi jelentősége.

Munkánk módszertana egyrészt területbejárásból áll, mely során évről-évre nyomon követjük a még művelt halmokat, és jegyezzük, hogy mikor válnak nem művelté. Másrészt ezen lejegyzett eredményeket matematikai-statisztikai módszerrel, khí-négyzet próbával szignifikancia vizsgálat alá vontuk. Utóbbival fogalmazzuk, meg a halmokon beállat változásokat és a szabályozás hatékonyságát.

3. Eredmények, következtetések

2010-ben a megmaradt 185 db-ból 87 db-ot nem műveltek, 98 db-ot műveltek. 2011-ben már csökkent, 78 db volt a művelt halmok száma, mely adat 2012 évben 40 db-ra esett vissza (1. ábra).

1. sz. ábra: Kunhalmok és állapotuk a mai Békés megye területén

A látottakból szembetűnik, hogy jelentős fordulat állt be, és nőtt a kunhalmok védelme, megállt a pusztulásuk, és a botanikai állapotuk is folyamatos javuláson megy keresztül. Az eredmények statisztikai vizsgálata alapján megállapítható, hogy szignifikáns a kunhalmok darabszámában és állapotában beállt változás az új Európai Unió szabályozás következtében (2. táblázat).

2. sz. táblázat: A kunhalmok állapotának változása

Kunhalmok állapota	Az új szabályozás életbelépése előtt (állapotfelmérés)	után (nyomon követés)	összesen
művelt	98	40	138
nem művelt	87	145	232
összesen:	185	185	370

f = 1

$$\chi^2 = \frac{370 \cdot (98 \cdot 145 - 40 \cdot 87)^2}{138 \cdot 232 \cdot 185 \cdot 185} = \frac{370 \cdot (14.210 - 3480)^2}{1.095.747.600} = \frac{370 \cdot (10.730)^2}{1.095.747.600} = \frac{370 \cdot 115.132.900}{1.095.747.600} = \frac{42.599.173.000}{1.095.747.600} = 38,8768$$

$$\chi^2 = 38,8768 > \chi^2_{\text{számsz}} = 10,8276 \quad p = 0,001 = 0,1\%$$

Mindazonáltal, az adatok alapján elemezhetjük a szabályozás hatékonyságát is, ezzel következtetünk a hasonló agrárszabályozások sikerére, eredményére. Ezt úgy tesszük, hogy megvizsgáljuk a jogszabály életbe lépése körül talált kunhalom állapotokat. A 2010-es állapotfelmérés során a megyei halmok körében 87 db-ot régóta nem

művelt állapotban találtunk, és 20 db kunhalom művelésével azonnal felhagytak a jogi változás életbe lépése idején a felkészült gazdálkodók. 78 db kunhalmot függetlenül az új szabálytól 2011-ben is tovább műveltek (3. táblázat).

Az eredmények láttán megállapítható, hogy 20 db halom művelésével hagytak fel azonnal, mellyel a hipotézisünk beigazolódt, vagyis az információ áramlása, és annak megértése hiányt szenved az agrárigazgatásban.

3. sz. táblázat: Gazdák által adott azonnali válaszreakció az új szabályozásra

Az új szabályozás életbelépése (2010.11.01.)	A kunhalmok állapota	művelt	nem művelt	összesen
	a szabályozástól függetlenül (azt figyelmen kívül hagyva):	78	87	165
	a szabályozás életbe lépését követően azonnal:	0	20	20
	összesen:	78	107	185

$$f = 1$$

$$\chi^2 = \frac{185 \cdot (78 \cdot 20 - 87 \cdot 0)^2}{78 \cdot 107 \cdot 165 \cdot 20} = \frac{185 \cdot (1560 - 0)^2}{27.541.800} = \frac{185 \cdot (1560)^2}{27.541.800} =$$

$$= \frac{185 \cdot 2.433.600}{27.541.800} = \frac{450.216.000}{27.541.800} = 16,3466$$

$$\chi^2 = 16,3466 > \chi^2_{\text{tab.}} = 10,8276 \quad p = 0,001 = 0,1\%$$

Azon gazdálkodók, melyek nem hagytak fel azonnal a halmok művelésével, szankciót kaptak a 2011. évi területalapú támogatások vonatkozásában. A szankció mértéke a teljes támogatási összeg 1-3%-a volt, melynek pontos nagysága, pénzbeli összege, az igényelt összterületük nagyságától, az ügyfél által művelt halmok darabszámától függött.

Összefoglalás

A Kárpát-medence vallásához, kultúrájához, közigazgatásához és történelméhez hozzájáruló kunhalmokon a hosszú évszázadok, évezredek során pusztulás következett be. Az utóbbi évtizedekben a kutatások rávilágítottak, hogy kultúrtörténeti fontosságukon kívül, természetvédelmi, tájvédelmi szempontból is értékesek. Védelmükért különböző jogi intézkedéseket vezettek be, melyek hatékonysága elégtelennek bizonyult, a pusztulásuk még az ezredforduló tájkán is folytatódott. 2010-ben változások következtek be agrárszabályozásban, ahol a kunhalmokat védendő tájképi elemekké nyilvánították, és a kölcsönös megfeleltetés részévé tették. Ennek következtében azonnal pozitív változás állt be a még megmaradt kunhalmok állapotában. A

szankciók általi szabályozás eredményesnek bizonyul a halmok vonatkozásában, és így a természet-, és tájvédelemben is.

Abstract

This study aims at examining the present and past of one of our unique landscape values historic relics kurgans. It also aims at examining their future in terms of the new EU regulations in agriculture and cross-compliance. This analysis investigates mounds in the course of history and provides insight into their relationship with human society over centuries. Kurgans have two main roles in the hungarian landscape protection. One is the landscape role, and the other is the botany significance. However, in the last few decade their consistence started deteriorating and they were in danger. There was a significant alteration in EU regulations in agriculture and as a result of this in Hungarian regulations too, because sweep-pole wells and the kurgans were declared landscape elements protected by law in 2010 in accordance with cross-compliance requirements. The survey demonstrated the change of the state of the mounds in Békés County.

Keywords: unique landscape value, landscape element, rural development, agricultural environmental protection, cross compliance

Felhasznált irodalom

- Barczy, T. M. Tóth, A. Csanádi, P. Sümegi, I. Czinkota. (2006): *Reconstruction of the paleo-environment and soil evolution of the Csíbfő-halom kurgan*. Hungary. Quaternary International, Vol. 156-157, pp. 49-59.
- Dwyer, J., Baldock, D. and Einschutz, S. (2000): *Cross-compliance under the Common Agricultural Policy*. Institute for European Environmental Policy London, pp. 90.
- Szelekovszky L. (1999): *Békés megye kunhalmjai*. Körös-Maros Nemzeti Parkért Egyesület, Békéscsaba, pp. 6-9.
- Szelekovszky L. (2005): *Közös kultúrtörténeti emlékeink a kunhalmok*. Dombegyház Nagyközség Önkormányzata, Békéscsaba, pp. 7-16.
- Tóth A. (2002): *Az Alföld piramisai*. Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, p. 11.
- Tóth Cs. (2004): A kunhalmok geomorfológiai és tereptani viszonyainak vizsgálata a Hortobágy, a Hajdúság és a Nagykunság térségében. In: Tóth A. (szerk.) *A kunhalmokról más szemmel*. Kisújszállás–Debrecen, pp. 129-166.
- Vidékfejlesztési Minisztérium. (2011): *Gazdálkodói kézikönyv*. VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet, Budapest, pp. 3-9.
- WILSON, R. (2008): *Law of the Common Agricultural Policy: The Single Payment, Cross Compliance and Enforcement*. Jordans Ltd, London, pp. 10-18.